

“Ming Bir Kecha” Hikoyatlarida Hindcha Ruhiyat

Annatsiya:

Adabiyotshunoslik uzluksiz rivojlanishni taqozo etarkan, Sharq milliy an'analarining xalq og'zaki ijodiga ta'siri masalasini yangicha yondashuvlar asosida tadqiq etish dolzarb bo'lib qolmoqda. Shunga ko'ra, Sharq adabiy meroslari ta'sirida yaratilgan badiiyat namunalari tarixiylik va milliylik mezonlari asosida tahlil qilish va ularga jahon adabiyoti yutuqlari nuqtai nazaridan yondashish lozimligi muhimlik kasb etmoqda.

Maqolada «Ming bir kecha» asari hikoyatlarining tagzamini Hindiston va Eronga borib taqalishi haqida ilmiy farazlar bayon etilgan bo'lib, unda bir qator G'arb olimlarining ilmiy mulihazalari asos sifatida keltirilgan. Shuningdek, maqolada Sharq xalqlari hayotining mushtarak jihatlari, ayniqsa, hindcha mentalitet «Ming bir kecha» asari hikoyatlariga ta'siri muammolari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar:

»Ming bir kecha«, pand-nasihat, hind, ertak, kanizak, obraz, badiiyat.

Information about the authors

Astanova Gulnora Aminovna,
BuxDU, o'zbek tilshunosligi va jurnalistika, kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari doktori

Aynur O'z O'zjan
Anqara universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Ertaklarning badiiy asar darajasiga etishi va avlodan-avlodga o'tib kelishida nomlari bizga noma'lum bo'lgan yuzlab xalq ertakchilarining xizmatlari katta bo'lgan[1;261]. Darhaqiqat, “Ming bir kecha” ertaklarining muallifi ham oddiy xalq vakillari. Ularning sa'y-harakatlari bo'lmaganida, bunday jahonshumul asar dunyo yuzini ko'rmagan, ming yillardan buyon dunyo xalqlari bu noyob durdonadan bebahra qolishi muqarrar edi.

Folklorshunos o'zbek olimi J.Yusupov har bir ertakchilik maktabi o'zining ijtimoiy-estetik prinsiplariga asoslanganini ta'kidlab o'tarkan, ertaklarning ijro usuli, syujet tarkibi, motivlar tuzilishining o'ziga xosligiga ko'ra ularni geografik hududiy tiplarga bo'lib o'rganish kerakligini uqtiradi[2;50].

Shunga ko'ra “Ming bir kecha”ning eng qadimgi va birinchi bosqichlari Shahrizoda va Shahriyor obrazlari, shuningdek sehrli-fantastik hikoyatlari cirasiga kiradigan “Boy bilan jin hikoyati” yoki “Baliqchi bilan dev”, “Sindbodi bahriy hikoyatlari” singari, hayvon va parrandalarga oid hikoyatlar tipiga kiradigan “Kiyik bilan tovus”, “Suv qushi bilan toshbaqa”, “Bo'ri, odam o'g'li va tulki”, “Sichqon bilan lacha”, “Qarg'a bilan mushuk”, “Qarg'a bilan tulki, burga bilan bilan sichqon va burgut bilan chumchuq”, “Kirpi bilan yovvoyi kaptar”, “Chumchuq bilan tovus” kabi ertaklar hamda pand-nasihatga oid hikoyatlardan bo'lmish “Shahzoda va etti vazir,” ”Shoh Jilliod o'g'li Virdxon qissasi” kabi ertaklar hind-eron hikoyat va rivoyatlariga borib taqaladi. Mazkur hikoyatlar vatani Hindiston ekanligiga va ular Eron orqali arablariga kirib kelganligiga shubha yo'q. Chunki, o'sha

davrda arab ogʻzaki adabiyotida islomiy lashtirilgan davlatlar madaniyatining xalq ogʻzaki ijodini Eron va Hind asarlarini ogʻzaki tarjima qilish keng oʻrin olganligini eʼtirof etadi I.M.Filshtinskiy [3;510].

“Ming bir kecha” uchun asosiy uslub boʻlib xizmat qiladigan qolip tuzilishi hindlardan kirib kelganligini, hind adabiyoti yodgorligi boʻlmish “Panchatantra” kabi asarlar ana shunday qolip ichida tuzilgan hikoyatlardan iboratligini, ulardagi har bir hikoyat tugallangan va bir-biriga bogʻlanmaganligini olim P.G.Grinsler oʻz ilmiy qarashlari bilan isbotlaydi [4;250]. Biroq arablar qoʻliga oʻtgach, bunday hikoyatlar oʻziga xos janrlilik xususiyatini yoʻqotib, qulay, ixcham, turli xil mazmun kasb etadigan hikoyatlar bilan boyidiki, bu narsa uning tuzilishini buzmad. Darhaqiqat, Hind manbalaridagi, bir hikoyatdan ikkinchi hikoyatga oʻtish uslubi oddiy bogʻlanish asosida roʻy beradi. Hikoyatgoʻy deydi: ”Sen unday qilmasliging kerak, boʻlmasa sen bilan falonchida sodir boʻlgan ish roʻy beradi”. – “Bu qanday sodir boʻlgan edi?” – deb soʻraydi suhbatdosh. SHundan soʻng yangi hikoyat boshlanib ketadi. Buni biz “Kalila va Dimna”da ham kuzatishimiz mumkin.

“Ming bir kecha” ni ochib beruvchi va uni yaxlit bir butunlikda saqlab turuvchi voqealarga oʻxshash syujet, yaʼni aka-uka SHahriyor va SHohzamon bir oz muddat uydun uzoqlashganida ularning ayollari oʻz oshiq-lari bilan boʻlib ketishini koʻrgan shoh Shahriyor har kech bir qizga uylanib, ertalab uni qatl ettirishga qaror qilish lavhasi qadimgi hind toʻplami – “Rivoyatlar ummoni” (“Katxasyarisagara”) asarida ham uchraydi. Bu asar qahramonlari – savdogar, braxman va ularning yoʻldoshi ham oʻz ayollarining xiyonatini koʻrib, oʻrmonga borib oʻsha erda toʻplanib, tarkidunyochilik va meditatsiya bilan shugʻullanishga qaror qilishadi.

Shahriyor va Shohzamon oʻz ayollari qilmishidan iztirobda shahardan chiqib keng dalada yakka daraxt ostiga borib dam oladi. Shunda daryodan sandiq koʻtargan jin chiqib, daraxt ostiga kelib, uxlaganida sandiqdan bir qiz chiqib, qoʻrqib turgan aka-ukalarni oʻziga chorlaydi va ulardan bittadan uzuk oladi. U shu asnoda yiqqan qator-qator uzuklarini koʻrsatadi. “Xuddi shu lavhani biz “Rivoyatlar ummoni” asarida ham uchramiz [4;256]”.

Hindcha koʻrinishlarning yana bir lavhasi bu “Ming bir kecha”dagi SHahrizodaning shoh SHahriyorga turmushga chiqishida vazirning qizini bu yoʻldan qaytarish maqsadida soʻzlagan hikoyatida koʻrinadi. Vazir hikoyatda hayvon tilini biladigan savdogar va uning sirini erini oʻlimi evaziga bilishga intilgan xotini haqida rivoyat qilinadi. I.Filshtinskiy xuddi shu lavhani “Ramayana”da koʻrish mumkinligini taʼkidlaydi [3;514].

“Ming bir kecha”da “Tegirmonchi va uning xotini”[6;348] hikoyati bor. Unda ayolning erini yashirib qoʻygan boyligi sirlaridan voqif boʻlib, natijada oilani kambagʻallikka yuz tutishiga sababchi boʻlishi voqealari bayon etiladi. Xuddi shunday lavhalarni “Toʻtining hikoyatlari [5;258]” da koʻrish mumkin.

Hind hikoyatlaridan kelib chiqqan ertaklarga yana “Ming bir kecha”dagi “Baliqchi bilan dev” ertagini misol qilish mumkin. ”Yaxshilikka hamisha yaxshilik emas, balki yomonlik ham kelishi mumkin”ligiga tayyor turishlik kerakligi uqtiriladigan bunday hikoyatni “Panchatantra” da koʻrish mumkin. Unda Braxman tomonidan qutqarilgan yoʻlbars oʻz qutqaruvchisiga tashlanishi haqidagi rivoyat hikoyat qilinadi. Bu erda brahmanni shoqol qutqarib qoladi [4;262].

Yuqorida keltirilgan “Baliqchi bilan dev” haqidagi ertakda qator yana boshqa hikoyatlar keladi. Unda baliqchining jinga soʻzlab bergan hikoyati ichida “Yunon shoh, va hakim Ruyon hikoyati” bor. Mazkur hikoyat ichida fors shohi va uni ilon zahridan qutqargan burguti haqida hikoyat qilinadi. “Biroq mazkur lavha, yaʼni burgutning qanoti bilan ilon zahri toʻldirilgan idishni urib yiqitishi eroniylarning “Toʻti hikoyatlari” ertagining qayta ishlangan variantida uchratish mumkin”, – deydi olim E.A.Krʻmskiy [3;53].

Shu taxlit hikoyat ichida hikoyat davom etib, yana baliqchi va jin obraziga qaytiladi. Jin baliqchini uni qutqarish evaziga toʻrt xil – oq, qizil, havo rang va sariq baliqlar makoniga olib borishni aytadi. Bu baliqlardan shohga inʼom etsa, shoh uni taqdirlashini ham eslatib qoʻyadi.

Nemis hindshunos olimi A.Shlegel' mazkur to'rt xil baliqni qadimgi hind manbalaridan olinganligini ta'kidlaydi. Brahmanlar, kshatralar (harbiylar), vayshlar (savdogar, hunarmand, er egalari) va shudralar (pastki tabaqa vakillari, qullar). Bu hikoyatda endi ular rang sifatida qabul qilingan. Bu erda har bir tabaqa o'z rangiga ega, ya'ni brahmanlar – oq, kshatralar – qizil, vaysh'lar– sariq, shudralar– qora [7].

Xuddi shu ranglarni "Ming bir kecha"da ham ko'rish mumkin.

Ikki hikoyat – "Shoh Jilliod o'g'li Virdxon qissasi" hamda "Shahzoda va etti vazir" kabi ibratomuz hikoyatlarning boshlang'ich vatani Hindiston.

Mazkur hikoyatlarni bir necha qismlarga bo'lish mumkin, chunki har bir qismdagi hindcha ruh teng taqsimlanmagan.

"Shoh Jilliod o'g'li Virdxon qissasi" hikoyatining birinchi qismida qahramon Hind shohi Jilliod – to'laqonli komil podshoh. Yonidagi vaziri Shimos ham juda bilag'on, dono, komil inson. Shimosning podshohga o'gitlari hayotiy xarakter kasb etadi. Shimosning bu taxlit o'gitlari qadimgi hind pand-nasihat tipidagi adabiyoti "Kalila va Dimna", "Panchatantra"ga juda

"Ming bir kecha"dagi hikoyatlarning bir qanchasini hayvonlar haqidagi hikoyatlar qamrab oladi. Undagi hayvonlar obrazi ostiga yashiringan shaxslarning kimligi va bu hikoyatlar kimga tegishligi ayon, biroq ularning kelib chiqishini qaysidir manbadan deb qidirmasak ham bo'ladi. Chunki bunday pand-nasihat tarzida yozilgan hikoyatlar negizi bu "Panchatantra"dir. Shunga ko'ra "Ming bir kecha" dagi bunday hikoyatlar yo albatta hindcha negizdan, yo bo'lmasa hind rivoyatlari ta'sirida paydo bo'lgan, deb qarash mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 12 jildlik, 10-jild. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. – B.261.
2. YUsupov J. Xorazm ertaklarining genezisi, asosiy xususiyatlari va poetikasi: Filol. fan. dok. ...diss. avtoref. – Toshkent, 1999. – 50 b.
3. Filshtinskiy I.M. Istoriya arabskoy literatury X–XVIII veka. – M.: 1991. – S. 510.
4. Grinser P.G. Drevneindiyskaya proza (obramlennaya povest). – M.: 1963. – S. 250.
5. Крыmskiy E.A. Тысяча i odna noch. Общій историка – литературный очерк. – M.: 1905. – S. 53.
6. Ming bir kecha. Arab ertaklari. / S.Mutallibov tarj. – M.: 1960. 8 jildlik. J. 4. – B. 348.
7. <http://az.lib.ru/>
8. Учок Б. Женщины правительницы в мусульманских государствах. – M.: 1982. – С. 14.
9. Веселовский, А. Н. Историческая поэтика. – Л.: Художественная литература, 1940. – С. 498.